

Alles ging aan flarden

die een nog hulpbehoevende aan de ander. Waren
 dit te merkgestelden? Zoo hadde het feest immie
 Het menige en misdadige lag en uit boven op
 ende stemming had haar laagste ~~punt~~ punt
 bereikt. Outjes zag ik huilen van angst voor
 datgene wat hun te wachten stond. Jonge
 menschen waren flink en deden alsof de heele
 beweging hen niet raakte. Ik heet zoo een bezo
 om me heen om hier en daar eenige inderh.
 ken op te doen en zag aingen die wekelijkt
 de grens van normaal ~~zijn~~ ^{zijn} overschreden had
 den. Fernando kreeg een sensuwtociaal en was
 niet tot bedaren te brengen. Twee outjes be
 gingen heftig met elkaar te hebhelan en ik
 als er bij stond houte waarover het ging.
 De vrouw maakte haar man een verwijt dat
 ze naar de schouwburg waren gegaan terwijl
 thuis hun kinderen alleen lagen. En of de man
 al zijn best deed om zijn vrouw te overtuigen
 dat de politie ze had gehaald en hij hier geen
 schuld aan had, het gaf alles niets. Z. bleef
 haar man beschuldigen van onzedelijke dingen.
 Het was om meelichyden mee te kruggen.
 Deze menschen en nog doorele konden de toestand

Alles ging aan flarden

*Het oorlogsdagboek van
Klaartje de Zwarte-Walvisch*

Met een inleiding van
Ad van Liempt

Bezorgd door Ariane Zwiers

Uitgeverij Balans

Copyright © 2009 Joods Historisch Museum & Uitgeverij Balans,
Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp Marjo Starink

Omslagfoto Klaartje de Zwarte-Walvisch, still uit de huwelijksfilm van
Colette de Zwarte en Gerrit Schellevis van 10 april 1940, collectie JHM

Handschriften binnenwerk Collectie JHM

Boekverzorging Magenta Ontwerpers, Bussum

Druk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 600 3218 9

NUR 321

www.uitgeverijbalans.nl

www.jhm.nl

Uitgeverij Balans stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Vooraf

Joel J. Cahen

7

*Het anonieme dagboek van
een joodse naaister*

Ad van Liempt

II

Dagboek

Klaartje de Zwarte-Walvisch

25

Verantwoording

199

Verklarende begrippen

203

Vooraf

Met de publicatie van het dagboek van Klaartje de Zwarte-Walvisch wordt op zeer directe wijze de aandacht gevestigd op het gruwelijke verhaal van de jodenvervolging in Nederland. Details van het verschrikkelijke lot dat het joodse volk in Europa is overkomen gedurende de tijd van de grote ramp of Choerban, die later holocaust of sjoa zou worden genoemd werden door Klaartje de Zwarte-Walvisch bijna op het moment dat ze plaatsvonden opgeschreven. In zekere zin zou men de publicatie van dit dagboek dan ook op één lijn kunnen stellen met *Suite Française* van Irène Némirovsky dat in 2004 in Frankrijk verscheen. Beide manuscripten waren er al lang, maar uitgave ervan liet op zich wachten. Beide manuscripten werden in het vuur van de geschiedenis geschreven. Het dagboek van Klaartje de Zwarte-Walvisch werd enige jaren terug aan het Joods Historisch Museum geschonken om voor het nageslacht bewaard te worden.

De makers van het NPS-programma *De Oorlog* verdienen alle eer voor het feit dat ze dit boek in de openbaarheid hebben gebracht. De zoektocht naar de identiteit van de

schrijfster van het dagboek leidde ook naar twee filmpjes in de collectie van het museum. Salomon de Zwarte, die nu de zwager van de dagboekschrijfster blijkt te zijn, schonk het museum in 1992 de filmpjes waarop hij de huwelijken van zijn zus Colette in april 1940 en van zijn broer Jim in juni 1942 had vastgelegd. Op het eerste filmpje is Klaartje de Zwarte duidelijk in beeld, een jonge vrouw, vol leven. Het enige beeld dat wij van haar hebben.

De samenwerking van de NPS met Uitgeverij Balans, Nationaal Monument Kamp Vught, Herinneringscentrum Westerbork, het Joods Historisch Museum en andere instellingen heeft geleid tot een prachtige uitgave.

Gedetailleerde beschrijvingen van de jodenvervolgung tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn mijns inziens niet vaak genoeg gepubliceerd. Dat veel van dergelijke getuigenissen onbekend zijn gebleven kan verschillende oorzaken hebben. De markt was misschien verzadigd, men had het geduld niet (meer) om het te lezen, men beoordeelde het werk te veel op literaire waarde, of men kon het eenvoudig niet aan om de verschrikkingen zo direct voorgeschoteld te krijgen.

Dit dagboek verscherpt het beeld van de manier waarop joden uit hun huizen werden gehaald. Hoe ze verraden werden en zoals in het geval van Klaartje door medeburgers tegen betaling werden ingeleverd bij de Hollandsche Schouwburg, die door de Duitse bezetter en zijn Nederlandse handlangers tot Amsterdamse verzamelplaats van

joden bestempeld was. Vandaar werden ze naar Westerbork of Vught vervoerd, om daarna als vee naar de vernietigingskampen te worden getransporteerd. Klaartjes wens dat dit verhaal de buitenwereld bereikt, is nu gelukkig vervuld. Moge haar verhaal door velen gelezen worden, en bijdragen aan de geschiedschrijving van de jodenvervolging in ons land, opdat het bewustzijn over wat er in dit land met de joodse burgers gebeurd is niet vergeten zal worden.

Joel J. Cahen

Directeur Joods Historisch Museum/Hollandsche
Schouwburg

Amsterdam, oktober 2009

Het anonieme dagboek van een joodse naaister

Het is 16 januari 2008, een woensdag. Yfke Nijland en Suzanne Hendriks, onderzoekers van de televisieserie *De Oorlog* (NPS) zijn in het Joods Historisch Museum in Amsterdam, en zoeken naar geschikte, maar minder bekende elementen voor de aflevering die aan de jodenvervolging zal worden gewijd. Archiefmedewerker Peter Buijs laat allerlei documenten zien en wijst ten slotte op een nog onbekend, anoniem dagboek, dat een paar jaar geleden bij het museum was ingeleverd: '*Dat is ook erg interessant.*' Nijland begint te lezen, en kan niet meer ophouden.

Het is het verslag van een joodse vrouw, die heeft opgeschreven wat haar tijdens en na haar arrestatie in maart 1943 is overkomen. Het heeft de vorm van een dagboek, is gedetailleerd en uitvoerig (meer dan 45.000 woorden) en beschrijft de beklemd positie van een joodse vrouw met een pijnlijke, hinderlijke aandoening (ze had chronische kramp in haar slokdarm) op de rampzalige weg die via de Hollandsche Schouwburg, concentratiekamp Vught en doorgangskamp Westerbork naar de ondergang (in vernietigingskamp Sobibor) zou voeren. Het dagboek eindigt op 4 juli 1943.

Op Yfke Nijland maakt het grote indruk. Op de groep mensen die begin 2008 bezig zijn met de voorbereiding van de NPS-serie *De Oorlog* evenzeer. Het besluit valt om er meer werk van te maken dan van al die andere oorlogsdagboeken die de onderzoekers tegenkomen: een jonge collega, Jan Bieseman, krijgt het verzoek het hele dagboek over te tikken, zodat het digitaal beschikbaar komt, en iedereen het kan lezen. Dan blijkt de waarde pas goed: het is geschreven in een directe, rauwe stijl, het is het relaas van een strijd bare vrouw, die de manier waarop bejaarde mensen uit hun huis worden gesleept ‘smerig en misdadig’ noemt, die voorbeelden opsomt van vernederingen en beledigingen, waardoor zij en haar lotgenoten zich volslagen machteloos en verbit terd gaan voelen. Het is een woedend dagboek, van een woedende vrouw.

Het begint bij haar arrestatie, op 22 maart 1943. Ze verwacht al maanden dat ze van huis kan worden gehaald, in Amsterdam. Zij en haar man hebben zich niet vrijwillig gemeld, maar ze hebben ook niet besloten om onder te duiken. Er komen twee mannen aan de deur. Die zijn afkomstig van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Het is vrijwel zeker dat het leden zijn van de Colonne Henneicke, de troep medewerkers van de Zentralstelle die sinds 1 maart 1943 op pad zijn gestuurd om joden op te sporen. Bij inlevering bij de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan kunnen ze fl. 7,50 per arrestant aan premie tegemoet zien. Die jodenjagers noemen zichzelf ‘rechercheurs’, want ze werken bij de rechercheafdeling van de Zentralstelle. Volgens het dagboek zegt een van de mannen: ‘wij

van de recherche'. In het dagboek staat precies beschreven hoe de arrestatie in zijn werk ging, en hoe de jodenjagers zich gedroegen. Zo'n schriftelijke weergave is uniek. De vrouw legt haar bezoekers uit dat zij alleen met haar man in het huis woonde, maar ze wordt niet geloofd:

'Dat is gelogen, jodin!' raasde de kerel en hij beval me te gaan zitten. 'Vooruit, ga daar in die stoel zitten.' En hij wees me een fauteuil aan. De vent was zo schofterig als maar kon en deed niets anders dan schelden, iets wat heel kalmerend op me werkte, want ik bleef staan, keek die kerel koud aan en zei: 'Nee mijnheer, ik blijf staan. Nu ben ik nog in mijn eigen huis en hier ben ik tot nog toe zelf de baas geweest.'

Een curieus detail is nog dat een van de 'rechercheurs' tijdens de arrestatie achter de piano plaatsneemt en wat gaat spelen. Bij de jodenjagers is nergens sprake van bijzondere culturele affiniteit – het lijkt waarschijnlijk dat het hier om Ben van E. gaat, een musicus, die als werkloze in de Colonne Henneicke terecht is gekomen en minimaal 77 arrestaties heeft bekend. Deze specifieke arrestatie is niet in zijn na de oorlog gevormde strafdossier terug te vinden.

De vrouw en haar man moeten mee, eerst naar de gevorderde school aan het Adama van Scheltemaplein, waar de jodenjagers kantoor houden. Na een nacht in een overvolle gymnastiekzaal, met tientallen andere gearresteerde joden, moet het echtpaar naar de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam, schuin tegenover

Artis. Daar zijn de joden, in afwachting van hun deportatie, opeengepakt, opgeslagen als het ware. Het is er volgens haar idioot druk. Dat klopt ook wel, want juist in maart 1943 hadden de nazi's het premiesysteem ingevoerd. De jodenjagers van de Colonne Henneicke joegen, net als een afdeling van de politie, met veel succes op joden die zich nog niet hadden gemeld. In de week van 18 tot 24 maart brachten ze een recordaantal arrestanten op, 1034 om precies te zijn. Het getal is terug te vinden in een door Henneicke zelf opgesteld stuk. Later liepen die weekaantallen sterk terug. Er deden zich in de stampvolle Schouwburg hartverscheurende tafereelen voor, waar in de literatuur maar heel weinig getuigenissen van bestaan. In het dagboek valt te lezen hoezeer de schrijfster zich ergerde aan het gedrag van de bewakers en aan de omstandigheden waarin vaak heel oude mensen werden voorbereid op wat de 'arbeidsinzet' werd genoemd.

'Van jonge mensen kon ik me verklaren dat ze konden werken, maar wat ik binnen zag komen was afschrikwekkend. Oude kreupele, lamme en blinde mensen om en nabij in de leeftijd van negentig jaar. De één nog hulpbehoevender dan de ander. Waren dit tewerkgesteld? Zo heette het toch immers? Het smerige en misdadige lag er dik boven op en de stemming had haar laagste punt bereikt. Oudjes zag ik huilen van angst voor datgene wat hun te wachten stond.'

Vanuit de Schouwburg gingen de vrouw en haar man niet, zoals de meeste anderen, naar Westerbork, maar naar

Konzentrationslager Herzogenbusch, kamp Vught dus. Ze hadden gehoord dat dat verre te verkiezen viel boven Westerbork. Dat klopte in zoverre, dat rechtstreekse deportatie naar Polen minder waarschijnlijk was dan uit Westerbork, maar qua levensomstandigheden was Vught een diepe teleurstelling. De schrijfster van het dagboek maakte een gruwelijke periode mee. Ze was onder andere getuige van het kindertransport – in twee dagen werden alle kinderen uit Vught gedeporteerd, de meesten met hun moeder, sommigen met vader én moeder.

Begin juli moest ze toch naar Westerbork. Haar man ging niet mee, hij zat in een arbeidscommando dat graafwerkzaamheden moest verrichten aan de Moerdijk. Pogingen om bij elkaar te blijven teneinde samen te worden gedeporteerd strandden allemaal. Na aankomst in Drenthe maakte ze nog een spannend moment mee:

‘Ik stond duizend angsten uit, want in mijn grote tas had ik, tussen de voering genaaid, al mijn notities, die ik in Vught geschreven had.’

De controlerende functionaris deed zijn werk niet erg grondig – de dagboekantekeningen kon ze in veiligheid brengen. Met de opluchting daarover eindigt haar verslag.

Na lezing van het dagboek begonnen onderzoeker Yfke Nijland en haar collega Suzanne Hendriks een speurtocht naar de identiteit van de schrijfster. Er waren enkele elemen-

ten bekend. De arrestatiedatum van 22 maart 1943. De dag waarop de vrouw en haar man naar Vught waren vervoerd – dat moest 2 april zijn. En de dag van het transport van Vught naar Westerbork, vermoedelijk 2 juli. In de archieven van Vught en in Westerbork liggen allerlei transportlijsten met namen van de mensen die zijn vervoerd. Al die lijsten zijn bekeken en met elkaar vergeleken, maar dat leverde geen resultaat op. Inmiddels begonnen medewerkers van de herinneringscentra in Vught en Westerbork, van het Joods Historisch Museum en het Rode Kruis (dat ook veel persoonsgegevens van slachtoffers heeft) mee te helpen aan de zoektocht. Dat onderzoek heeft weken, ja maanden geduurd. Nijland en Hendriks lazen het dagboek telkens opnieuw, op zoek naar nieuwe aanwijzingen. Zo zijn ook in het Nationaal Archief allerlei dossiers van jodenjagers nageplozen, om na te gaan of daaruit conclusies te trekken waren – in sommige dossiers zitten ook lijsten met gearresteerde joden, die gebruikt zijn in de rechtszaken tegen deze oorlogsdelinquenten. Alles tevergeefs.

Maar eind september 2008, na maanden zoeken tussen hoop en vrees, was daar dan het eurekamoment. De sleutel was een passage uit het dagboek van 15 juni 1943:

‘Vandaag is mijn zusje jarig. Al haast een jaar is ze van mij weg en nooit sindsdien heb ik iets van haar gehoord. Op verjaardagen schijnt de familieband zich nog hechter te doen voelen dan op andere dagen.’

De verjaardag van haar zusje: met de moed der wanhoop ging Suzanne Hendriks op zoek naar alle vrouwen die geboren waren op 15 juni in de periode 1885-1925. Dat is tegenwoordig goed te doen, dankzij de website Digitaal Monument, waar alle Nederlandse slachtoffers van de holocaust een vermelding hebben gekregen. Dat leverde een lijst van tien namen op. Die lijst is daarna vergeleken met de transportlijst van 2 juli, van de trein van Vught naar Westerbork. Uiteindelijk bleef er maar één naam over: Klaartje Walvisch, een vrouw van 32 jaar, getrouwd met Joseph de Zwarte. Ze had een zus Rachel, geboren op 15 juni 1916. Dat moest de gezochte dagboekschrijfster zijn. De onderzoekers belden met Els van der Meer van Herinneringscentrum Kamp Vught, die eveneens haar tanden in het onderwerp had gezet. Els was, vrijwel tegelijkertijd, tot hetzelfde resultaat gekomen, ook via de geboortedatum van zus Rachel: Klaartje de Zwarte-Walvisch, die moest het zijn.

Daarna volgde de controlefase. In het dagboek staan heel weinig namen, maar er wordt nog wel een 'zusje Ans' genoemd. Klaartje schrijft over haar dat ze 'al zoveel ellende had meegemaakt' (6 juni). Wel, dat moet slaan op Anna Tas-Walvisch. Haar man, Bernard Tas, was een van de mannen die waren weggevoerd bij de razzia van februari 1941 op het Jonas Daniel Meijerplein in Amsterdam. Alle slachtoffers van die represaillemaatregel zijn in de kampen, vooral Mauthausen, omgekomen. Dat zus Ans veel ellende heeft meegemaakt bleek dus te kloppen. Een andere aanwijzing zou kunnen zijn dat het huis van het echtpaar volgens

het dagboek een balkon heeft. Wel, Klaartje en haar man Joseph stonden geregistreerd op de Tweede Oosterparkstraat 245 in Amsterdam, en dat huis heeft inderdaad een balkon.

Daarna volgde het overtuigend bewijs. Er was al bekend dat het dagboek enkele jaren na het overlijden van Salomon de Zwarte aan het Joods Historisch Museum was overgedragen. Zijn in Canada wonende dochter Miep had het in zijn nalatenschap aangetroffen. Bij het museum stond vermeld dat onbekend was van wie hij het dagboek had gekregen – achteraf moet dat dus zijn schoonzuster zijn geweest. En dat wordt des te waarschijnlijker omdat uit een wat onduidelijke notitie van deze Salomon (kortgeleden gevonden in zijn nagelaten paperassen) blijkt dat hij in Westerbork zijn schoonzus naar de deportatietrein heeft begeleid. ‘Klaar zojuist naar de trein gebracht’ staat er op dat papiertje. Dat allemaal kan maar tot één conclusie leiden: Klaartje de Zwarte-Walvisch heeft zonder enige twijfel het dagboek geschreven.

Klaartje is geboren op 6 februari 1911. Ze is dus niet ouder dan 32 jaar geworden. Ze komt voor op de persoonskaart van haar man, Joseph de Zwarte, die een half jaar jonger was. Ze zijn in december 1934 getrouwd. Klaartjes beroep was naaister, Joseph was magazijnbediende. Ze hebben eerst aan de Oudeschans gewoond in Amsterdam, en zijn in april 1941 naar de Tweede Oosterparkstraat verhuisd. Klaartje kwam uit een gezin met elf kinderen, van wie er vier kort na hun geboorte stierven. Van de anderen zijn er

zes in Auschwitz of Sobibor omgekomen, van de zevende hebben we geen gegevens kunnen achterhalen. Echtgenoot Joseph de Zwarte was er een uit een gezin van negen kinderen; van hen hebben er twee de oorlog overleefd. Een van hen was Salomon, de man die zijn schoonzus uitzwaaide en haar dagboek in veiligheid heeft gesteld. De dochter van Salomon heet Miep en woont in Toronto (Canada). Zij is degene die het dagboek aan het Joods Historisch Museum heeft overgedragen. 'Ik wist absoluut niet dat het door mijn tante was geschreven. Mijn vader heeft er nooit iets over gezegd, anders zou ik dat geweten hebben. Maar dat is wel logisch, mijn vader en ik spraken niet veel over de oorlog. We huilen allebei nogal gauw, zeker bij dit onderwerp, en we spaarden elkaar dus.'

Miep Koenig-de Zwarte was acht jaar toen de oorlog uitbrak. Haar vader was joods, haar moeder niet. Ze hoefde daarom niet onder te duiken, haar vader werd in Westerbork opgesloten, maar kon later naar Amsterdam terugkeren en daar onderduiken.

Heeft u nog een herinnering aan uw tante Klaartje?

Miep Koenig-De Zwarte: 'Jazeker, ik weet nog precies hoe ze eruitzag. En ik herinner me vooral dat ze heel vaak ziek was. Lichamelijk was ze zwak. Maar geestelijk was ze ijzersterk, dat blijkt wel uit het dagboek.'

Dat het dagboek door haar tante was geschreven was voor mevrouw Koenig een grote schok. Haar vader heeft er nooit over kunnen praten. 'Toen mijn vader was overleden

was het dagboek eerst bij mijn broer terechtgekomen. Die had ook geen idee door wie het was geschreven. Maar hij vond het wel interessant, hij zei: je moet het aan het Joods Historisch Museum geven. Ikzelf kon het heel moeilijk lezen, ik heb na al die jaren moeite met Nederlands. Toen heb ik het maar aan dat museum gegeven.’

Nicht Miep in Canada heeft haar tante Klaartje herkend op een film die is bewaard. Het gaat om een filmpje dat is gemaakt ter gelegenheid van het huwelijk van een schoon-zus, Colette de Zwarte, met Gerrit Schellevis. Ze trouwden op 10 april 1940 in de synagoge aan de Rapenburgerstraat. In een flits is Klaartje te zien, met haar man Joseph.

Als Klaartje in juli 1943 in Westerbork aankomt, eindigt haar dagboek. Haar dagen zijn dan letterlijk geteld. Er gaat in die periode vrijwel elke dinsdag een extra lange trein naar Sobibor. De transporten naar Auschwitz zijn tijdelijk onderbroken – dat kamp is enige tijd gereserveerd voor grote groepen joden uit Griekenland. De Nederlandse transporten gaan naar Sobibor, tweeduizend mensen per transport, soms wel drieduizend. Klaartjes naam staat op de transportlijst van 13 juli. Er staan 1988 namen op die lijst – er zijn geen overlevenden.

Sobibor is een vernietigingskamp, iedereen gaat direct door naar de gaskamer. Heel af en toe wordt er eens iemand uit de rijen geplukt om als werkjood mee te helpen bij de verbrandingsovens of bij het sorteren van kleren en schoeisel. Maar dat zijn uitzonderingen. Klaartje is op 16 juli vermoord.

Ook Klaartjes man Joseph heeft de oorlog niet overleefd. Hij is eveneens gedeporteerd, later dan zijn vrouw. De plaats waar hij is overleden is onbekend, 'ergens in Polen', als datum is 31 maart 1944 vermeld. Klaartje heeft er erg onder geleden dat hij niet met haar mee mocht naar Westerbork, maar in zijn arbeidscommando aan de Moerdijk moest blijven. Op een dag kwamen er vijfhonderd mannen tegelijk uit die werkcommando's terug in het kamp, maar tegen ieders verwachting in was Joseph de Zwarte er niet bij. Klaartje werd er letterlijk ziek van, schrijft ze:

'In die tijd lag ik met koude kompressen op mijn hoofd, want ik had een hevige zenuwaandoening gekregen. Echt huilen deed ik niet, maar ik had een gevoel in mijn borst en keel alsof ik zou stikken. Alles krampte zich in mij samen en ik kon geen geluid geven. Mijn vriendinnen werden bang en haalden hulp. Ik moest medicijnen slikken, maar ik kon niet.'

Dat Klaartjes dagboek grote historische betekenis heeft behoeft geen betoog – er zijn maar heel weinig uitvoerige getuigenissen van holocaustslachtoffers op weg naar hun ondergang.

Van groot belang is het geschrift vooral voor de geschiedschrijving van het kamp Vught. Uit dat kamp zijn de dagboek aantekeningen van David Koker overgebleven, een student die bevriend was geweest met Karel van het Reve. Hij noteerde heel veel dagelijkse gebeurtenissen in het kamp, zijn nuchtere, soms zelfs koele relaas beslaat ongeveer

een jaar (februari 1943-februari 1944) en is in z'n geheel het kamp uit gesmokkeld. De dagboeken van Klaartje de Zwar-te-Walvisch zijn veel emotioneler. Zij schrijft in Vught de woede van zich af. Hoog opgeleid is ze niet, maar ze schrijft meeslepend in heel leesbaar Nederlands. Ze observeert scherp en let vooral op hoe mensen zich in deze omstan-digheden gedragen. Ze was erbij toen begin juni 1943 de kinderen uit het kamp moesten vertrekken. Dat leidde tot enorme opschudding in het kamp, de mensen raakten buiten zinnen van angst en ontredde-ning. Klaartje schrijft:

‘Vaders bestormden het kinderkamp om bij hun vrouwen en kinderen te willen zijn. Mannen lagen voorover op tafel en snikten het uit. Snikten als kleine kinderen omdat ze zo machteloos waren tegen dat wat hen werd aangedaan. Er viel niet te troosten. Voor ieder was het leed even groot. Overal waar ik ging niet anders dan huilende mannen en vrouwen.’

Ze was ook getuige van het uiteindelijke transport. In twee dagen gingen drieduizend mensen naar Westerbork, en van-daar, bijna allemaal, naar Sobibor. Haar beschrijving is een schreeuw van woede:

‘Zoals men weleens onwillekeurig een stukje papier ver-snippert, zo werden harten en zielen verscheurd en uit elkaar gerukt. Alles ging aan flarden. Alles werd vertrapt. Elk hartje, onverschillig of het klein of groot was, werd vertrapt, besmeurd en onherstelbaar verwoest. Dit was

beschaving. Dit was cultuur. Dit was het nieuwe Europa. Wanneer zal voor ons de verlossing komen? Waar blijft onze redding?’

De aantekeningen van Klaartje hebben zelfs in het kamp al mensen ontroerd. Ze beschrijft dat ze korte tijd in het *Philips-kommando* in Vught meedraaide. In die periode raakte ze aan de praat met een Nederlandse niet-joodse man, die ze in vertrouwen iets uit haar dagboek liet lezen. Hij kreeg de tranen in de ogen en zei dat hij helemaal week werd van wat ze geschreven had. Zo werd schrijven voor Klaartje in deze omstandigheden een soort levensvervulling. Toen het weer eens een poosje veel te vol was in de barakken, klaagde ze erover dat ze nergens rustig kon schrijven. Maar dat hield haar er niet van af.

‘En toch zal ik schrijven, al moest ik er elke nacht een paar uur voor offeren.’

Ze hoopte stilletjes dat ze het allemaal niet voor niets opschreef. Ze vond dat de wereld moest weten hoe de joden werden mishandeld en gekleineerd:

‘Ik hoop vurig dat alles wat ik hierin heb geschreven nog eens de buitenwereld zal bereiken.’

Het is een zin die door Anne Frank geschreven had kunnen zijn. Er is een duidelijk verschil: Klaartje is begonnen waar Anne Frank moest ophouden, bij de deportatie. Maar

beider intentie loopt wonderbaarlijk parallel: de buitenwereld moet ooit weten wat er is gebeurd.

Het sprankje hoop dat ze er zelf nog levend vanaf zou komen was tevergeefs. Klaartje de Zwarte-Walvisch verdween in de deportatiemachine, in de gaskamer van Sobibor, heel diep in Polen, net als 34.000 andere joodse Nederlanders. Het laatste familielid dat haar gezien heeft was zwager Salomon de Zwarte. Hij heeft haar dagboek in bewaring genomen en haar bij de trein in Westerbork uitgezwaaid. Zijn dochter Miep heeft later in zijn papieren een aantekening uit Westerbork gevonden, die luidt:

‘Klaar zojuist naar de trein gebracht. Heb al het mogelijke gedaan het haar aangenaam te maken. Bewonderenswaardig flink is ze. Een uit velen die ik hier heb zien weggaan. Ondanks dat ze heel alleen was, slaat ze er zich prachtig doorheen. Onze tafel was zeer onder de indruk omdat ze erg lief voor iedereen is geweest.’

Dankzij Salomon de Zwarte kunnen we de woorden van Klaartje de Zwarte-Walvisch nu alsnog lezen. De aanklacht van een weerloos slachtoffer tegen haar meedogenloze beulen.

Nieuwegein, oktober 2009
Ad van Liempt